

Аналіз сучасного стану інклюзивності українських закладів вищої освіти (травень – липень 2025 року)

Світлана Цимбалюк

доктор економічних наук, професор
провідний науковий співробітник
відділ взаємодії університетів і суспільства
Інститут вищої освіти НАПН України
<https://orcid.org/0000-0002-6194-4035>

Розвиток системи вищої освіти нерозривно пов'язаний із впровадженням принципів соціальної інклюзії, що гарантує рівний доступ до якісної освіти усім громадянам незалежно від їхнього соціального походження, стану здоров'я та інших особливостей і характеристик.

Прагнення України до членства в Європейському Союзі вимагає від українських ЗВО відповідності європейським стандартам і цінностям, серед яких інклюзія посідає одне з центральних місць. З-поміж пріоритетів розвитку вищої освіти до 2030 року для країн, що входять до Європейського простору вищої освіти (European Higher Education Area), визначених у Rome Ministerial Communiqué²⁰ – інклюзивність, що передбачає рівноправний доступ кожного до вищої освіти й отримання повної підтримки у завершенні свого навчання.

У Tirana Ministerial Communiqué²¹ також підкреслено важливість побудови інклюзивного простору вищої освіти, здатного стати основою згуртованої, стійкої та мирної Європи, де здобувачі отримують повну підтримку на всіх етапах їхніх освітніх траєкторій.

До пріоритетів розвитку вищої освіти, визначених Стратегією розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки²², належать інклюзивність, доступність, рівність і різноманітність.

Головною метою Національної стратегії розбудови безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року²³ є створення суспільства, де кожен зможе реалізувати свої здібності незалежно від наявності інвалідності чи інших обмежень. Реалізація цієї Стратегії передбачає усунення фізичних, інформаційних, цифрових та інших бар'єрів, що перешкоджають повноцінній участі осіб з різними освітніми потребами в освітньому процесі.

Питання соціальної інклюзії набувають особливої актуальності в Україні у зв'язку з повномасштабною війною, розпочатою Російською Федерацією у лютому 2022 року. Унаслідок війни з'явилися нові категорії здобувачів вищої освіти: внутрішньо переміщені особи, ветерани та особи, які постраждали від війни, особи з інвалідністю. Мільйони українців були вимушені змінити місце проживання, що створило додаткові бар'єри для доступу до вищої освіти. Значна кількість військовослужбовців і цивільних осіб мають проблеми з фізичним та психічним здоров'ям і потребують відповідної підтримки для інтеграції/реінтеграції в освітнє середовище. Збільшується кількість осіб з інвалідністю, що вимагає створення безбар'єрного освітнього середовища. Крім того тривалий стрес, травматичний досвід, невизначеність, пов'язана з війною, негативно впливають на психоемоційний стан практично усіх учасників освітнього процесу. У зв'язку з цим створення інклюзивного освітнього середовища, що передбачає психологічну підтримку, гнучкість навчання, толерантність, фізичну та інформаційну безбар'єрність, стає одним із ключових пріоритетів ЗВО в Україні.

Розроблення ефективних стратегій, спрямованих на побудову інклюзивної вищої освіти та створення безбар'єрного освітнього простору, має ґрунтуватися на результатах комплексного

²⁰Rome Ministerial Communiqué, 19 November 2020. URL: https://ehea.info/Upload/Rome_Ministerial_Communique.pdf.

²¹Tirana Ministerial Communiqué, 29 - 30 May 2024. URL: <https://ehea.info/Download/Tirana-Communiqué.pdf>.

²²Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/15/VO.plan.2022-2032/Stratehiya.rozv.VO-23.02.22.pdf>.

²³Національна стратегія розбудови безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 року № 336-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>.

дослідження поточного стану реалізації пріоритету соціальної інклюзії у ЗВО та визначенні ключових драйверів.

Загальний рівень впровадження інклюзивних політик і практик у ЗВО України

З метою аналізу сучасного стану інклюзивності українських ЗВО нами було проведено опитування серед НПП, керівників структурних підрозділів та здобувачів вищої освіти з різних типів та форм власності закладів України. Опитування проходило протягом травня–липня 2025 року. Загальна кількість респондентів, що взяли участь в опитуванні, – 821 особа.

З цією метою було розроблено структуровану анкету, що включала:

- закриті питання щодо реалізації інклюзивних політик і практик;
- відкриті питання для виявлення викликів, перешкод і пріоритетних напрямів розвитку соціальної інклюзії;
- демографічні дані респондентів.

Узагальнені результати опитування щодо впровадження інклюзивних політик і практик у ЗВО України наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Результати опитування щодо впровадження інклюзивних політик і практик у ЗВО України

Політики та практики	Так, %	Ні, %	Складно відповісти, %
1. Наявність інституційної політики щодо інклюзії	62,7	3,7	33,6
2. Наявність звітності щодо імплементації пріоритету інклюзії	38,7	7,2	54,1
3. Наявність системи квотування бюджетних місць для здобувачів із соціально незахищених груп населення	79,0	2,4	18,6
4. Наявність системи грантів, стипендій, кредитів на навчання для соціально незахищених здобувачів	68,6	4,5	26,9
5. Наявність витрат на створення інклюзивного безбар'єрного освітнього простору	46,5	8,4	45,1
6. Наявність інклюзивного безбар'єрного освітнього простору	55,9	10,6	33,5
7. Забезпеченість необхідними ресурсами (харчуванням, підручниками тощо) соціально незахищених здобувачів	41,4	13,2	45,4
8. Наявність інформації про заклад, освітні програми для осіб, які мають порушення (шрифт Брайля), або мовами, відмінними від української	32,2	20,3	47,5
9. Використання в документах та інформаційних матеріалах, зокрема розміщених на веб-сайті закладу, недискримінаційної та гендерно чутливої мови	50,3	14,7	35,0
10. Надання можливостей побудови індивідуальних освітніх траєкторій з урахуванням досвіду та потреб здобувачів	66,6	8,6	24,8
11. Наявність адаптованих навчальних матеріалів та допоміжних пристроїв для надання освітніх послуг для осіб з особливими освітніми потребами	41,3	14,6	44,1
12. Наявність програм професійного розвитку у сфері інклюзивної освіти для НПП	35,0	13,0	52,0
13. Наявність програм професійного розвитку з викладання в мультикультурному середовищі для НПП	37,0	12,9	50,1
14. Наявність програм професійного розвитку з використання студентоцентризованих методик викладання для НПП	48,6	10,0	41,4
15. Наявність самооцінювання викладачів щодо здатності використовувати інклюзивні методи навчання та викладання в мультикультурному середовищі	38,5	14,5	47,0

16. Володіння керівником закладу знаннями щодо інклюзивної освіти	56,9	6,0	37,1
17. Наявність посадової особи, відповідальної за реалізацію інклюзивної освіти	33,3	11,8	54,9
18. Проведення заходів з імплементації інклюзивної політики та протидії булінгу	63,8	11,7	24,5
19. Проведення заходів, спрямованих на збереження психічного здоров'я	73,2	12,1	14,7
20. Залучення органів студентського самоврядування до заходів з імплементації інклюзивної політики	58,6	7,7	33,7
21. Відчуття безпеки здобувачами, які мають особливі освітні потреби та різні характеристики (вік, гендер, раса, соціальний статус тощо)	64,4	8,4	27,2
22. Наявність модулів (дисциплін, тем кваліфікаційних робіт), які стосуються проблем різноманіття, інклюзії, рівних можливостей, відсутності дискримінації	54,3	12,1	33,6
23. Проведення/участь здобувачів у конкурсах студентських наукових робіт, конференціях, інших наукових заходах, які стосуються проблем різноманіття, інклюзії, рівних можливостей, відсутності дискримінації	59,8	7,1	33,1
24. Залученість здобувачів з особливими освітніми потребами та різними характеристиками до навчальної, спортивної, культурної діяльності	65,8	5,0	29,2

Закінчення табл. 1

Політики та практики	Так, %	Ні, %	Складно відповісти, %
25. Використання гнучких форм навчання (онлайн, асинхронне, дистанційне тощо)	88,7	3,0	8,3
26. Наявність системи перезарахування (визнання) результатів попереднього, включеного та неформального навчання	62,0	3,4	34,6
27. Наявність системи нарахування здобувачам балів ЄКТС за волонтерську та громадську діяльність	46,5	12,3	41,2
28. Подання викладачами інформації різними способами, зважаючи на культурне, соціально-економічне становище та інші види різноманітності здобувачів	65,9	6,9	27,2
29. Надання здобувачам можливості демонструвати знання та навички у різний спосіб	82,6	4,0	13,4
30. Використання спеціальних засобів, технологій, зокрема цифрових для здобувачів з особливими освітніми потребами	67,1	6,8	26,1
31. Надання психологічної допомоги здобувачам, які її потребують	69,9	8,2	21,9
32. Наявність програм змішаної мобільності, інтернаціоналізації вдома	56,8	5,6	37,6
33. Наявність здобувачів з особливими освітніми потребами	49,6	4,5	45,9
34. Залученість здобувачів з особливими освітніми потребами та різними характеристиками до участі у конкурсах студентських наукових робіт, конференціях, інших наукових заходах	63,2	4,4	32,4

Результати опитування свідчать, що впровадження інклюзивних практик у ЗВО має неоднорідний характер. З одного боку, спостерігаються певні здобутки за окремими напрямками, що вказує на усвідомлення значущості інклюзії. Наприклад, високі показники позитивних відповідей щодо використання гнучких форм навчання та надання можливості демонструвати знання різними способами свідчать про адаптованість освітнього процесу до потреб здобувачів. Також позитивною є наявність інституційних механізмів, таких як квотування бюджетних місць і системи психологічної допомоги. Достатньо високим є відсоток позитивних відповідей стосовно наявності інституційної політики щодо інклюзії. Це вказує на те, що заклади успішно імплементують окремі інклюзивні практики.

Водночас, дослідження дало змогу виявити значні прогалини, особливо у сферах, що стосуються прозорості та ресурсного забезпечення. Негативні відповіді («ні») та високий рівень невизначеності (відповіді «складно відповісти») щодо наявності звітності, витрат на створення інклюзивного простору та забезпечення ресурсами соціально незахищених здобувачів вказують на системні проблеми. Це може свідчити як про відсутність таких практик, так і про низький рівень обізнаності серед учасників освітнього процесу. Особливо критичною є ситуація з доступністю інформації, де частка позитивних відповідей є найнижчою, наявністю програм професійного розвитку у сфері інклюзивної освіти та викладання в мультикультурному середовищі. Не сприяє ефективній реалізації інституційної політики щодо інклюзії відсутність відповідальної особи за її реалізацію: лише третина респондентів вказали на наявність такої посадової особи в їхніх закладах.

Сильні та слабкі сторони реалізації пріоритету соціальної інклюзії у ЗВО

Для визначення сильних і слабких сторін в реалізації пріоритету соціальної інклюзії у ЗВО нами ранжовано різні аспекти за кількістю позитивних, негативних та невизначених («складно відповісти») відповідей респондентів.

До сильних сторін впровадження пріоритету соціальної інклюзії належать:

1. Використання гнучких форм навчання, зокрема онлайн, асинхронне, дистанційне навчання (88,7% позитивних відповідей). Високий відсоток вказує на адаптивність освітнього процесу, що сприяє доступності навчання для різних груп здобувачів. Це дозволяє враховувати індивідуальні потреби та життєві обставини, в яких опинилися здобувачі.

2. Надання здобувачам можливості демонструвати знання та навички у різний спосіб (82,6%). Різноманітність форм оцінювання дозволяє здобувачам з різними можливостями та потребами ефективно демонструвати свої досягнення та знання. Це сприяє справедливому оцінюванню результатів навчання.

3. Наявність системи квотування бюджетних місць для здобувачів із соціально незахищених груп населення (79%). Високий відсоток позитивних відповідей свідчить про системну державну політику підтримки вразливих груп. Квотування забезпечує доступ до освіти для соціально незахищених груп, сприяючи їхній інтеграції. Це є важливим інструментом для створення рівних можливостей у вищій освіті.

4. Проведення заходів, спрямованих на збереження психічного здоров'я (73,2%). Організація таких заходів позитивно впливає на психічне здоров'я всіх учасників освітнього процесу та дозволяє створити сприятливе освітнє середовище. Це особливо важливо для осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій, зокрема для ветеранів, осіб, чії родини втратили близьких або мають родичів, які беруть участь у бойових діях, а також для внутрішньо переміщених осіб.

З-поміж слабких сторін впровадження пріоритету соціальної інклюзії:

1. Наявність інформації про заклад, освітні програми для осіб, які мають порушення, або мовами, відмінними від української (20,3% негативних відповідей). Низька доступність інформації для осіб з порушеннями та іншомовних здобувачів негативно впливає на їхню обізнаність щодо освітніх можливостей.

2. Використання в документах та інформаційних матеріалах, зокрема розміщених на веб-сайті закладу, недискримінаційної та гендерно чутливої мови (14,7%). Недостатнє використання недискримінаційної мови може створювати бар'єри для окремих груп здобувачів, знижуючи рівень інклюзивності. Це вказує на потребу в підвищенні обізнаності керівників щодо гендерної чутливості.

3. Наявність адаптованих навчальних матеріалів та допоміжних пристроїв для надання освітніх послуг для осіб з особливими освітніми потребами (14,6%). Обмежена доступність адаптованих матеріалів і пристроїв ускладнює навчання для здобувачів з особливими потребами. Це вказує на необхідність у додаткових ресурсах і технічній підтримці.

4. Наявність самооцінювання викладачів щодо здатності використовувати інклюзивні методи навчання та викладання в мультикультурному середовищі (14,5%). Брак практики самооцінювання викладачів свідчить про недостатню підготовку до роботи в інклюзивному та мультикультурному середовищі. Зазначене вказує на необхідність розширення програм професійного розвитку для НПП.

До питань щодо реалізації пріоритету соціальної інклюзії, стосовно яких значна частина респондентів не визначилася у відповідях, належать:

1. Наявність посадової особи, відповідальної за реалізацію інклюзивної освіти (54,9% відповідей «складно відповісти»). Високий рівень невизначеності може свідчити про недостатню чіткість у розподілі обов'язків з реалізації інституційної політики щодо інклюзії. Це може перешкоджати впровадженню інституційної політики щодо інклюзії.

2. Наявність звітності щодо імплементації пріоритету інклюзії (54,1%). Значний відсоток невизначених відповідей вказує на брак прозорості та систематичного моніторингу впровадження інклюзивних практик. Це своєю чергою ускладнює оцінювання ефективності впровадження пріоритету соціальної інклюзії. Невпевненість респондентів у відповіді може також вказувати на необізнаність або брак інформації про таку звітність.

3. Наявність програм професійного розвитку у сфері інклюзивної освіти (52%). Невизначеність щодо наявності програм професійного розвитку свідчить про недостатню увагу

до підготовки викладачів до роботи в інклюзивному середовищі. Це не сприяє забезпеченню якісної освіти для здобувачів з особливими освітніми потребами.

4. Наявність програм професійного розвитку з викладання в мультикультурному середовищі (50,1%). Високий рівень невизначеності вказує на недостатню обізнаність про програми, що готують викладачів до роботи в мультикультурному контексті.

Отже, дослідження засвідчило, що ЗВО демонструють певні здобутки у впровадженні інклюзивних практик, зокрема у використанні гнучких форм навчання, імплементації інституційних механізмів і психологічній підтримці здобувачів, однак значні прогалини залишаються у прозорості, ресурсному забезпеченні та доступності інформації. Низький рівень обізнаності, відсутність відповідальних осіб та недостатня увага до професійного розвитку у сфері інклюзії ускладнюють ефективну реалізацію інклюзивної політики.

Порівняльний аналіз політик і практик соціальної інклюзії у ЗВО

Порівняння політик і практик соціальної інклюзії у різних типах закладів наведено в табл. 2. Для порівняння сформовано вибірку для класичних, технічних, педагогічних і медичних ЗВО, найбільше працівників та здобувачів яких взяло участь в опитуванні.

Таблиця 2

Порівняння політик і практик соціальної інклюзії у різних типах ЗВО²⁴

Політики та практики	Класичні (так, %)	Технічні (так, %)	Педагогічні (так, %)	Медичні (так, %)
1. Інституційна політика інклюзії	63,6	61,6	69,5	57,0
2. Звітність щодо реалізації інклюзії	39,7	36,8	56,1	29,1
3. Квотування бюджетних місць для соціально незахищених здобувачів	80,5	76,3	80,5	77,2
4. Фінансова підтримка (гранти, стипендії, кредити) для соціально незахищених здобувачів	74,6	65,3	63,4	73,4
5. Фінансування безбар'єрного освітнього простору	49,6	42,1	61,0	35,4
6. Безбар'єрний освітній простір	58,8	55,3	64,6	45,6
7. Забезпеченість необхідними ресурсами соціально незахищених здобувачів	40,1	36,8	51,2	50,6
8. Доступність інформації для осіб, які мають порушення, або мовами, відмінними від української	37,5	20,5	41,5	36,7
9. Недискримінаційна та гендерно чутлива мова	57,7	37,4	58,5	43,0
10. Індивідуальні освітні траєкторії	71,7	60,5	72,0	54,4
11. Адаптовані матеріали та допоміжні пристрої	43,4	34,7	51,2	35,4
12. Професійний розвиток НПП з інклюзивної освіти	39,3	25,8	51,2	32,9
13. Професійний розвиток НПП з викладання в мультикультурному середовищі	37,1	28,4	52,4	38,0
14. Професійний розвиток НПП зі студентоцентризованих методик	51,8	41,1	64,6	45,6
15. Самооцінка викладачів щодо інклюзивних методів	41,2	33,7	46,3	39,2
16. Обізнаність керівника з питань інклюзії	60,3	49,5	74,4	63,3
17. Відповідальна особа за інклюзивну освіту	32,0	32,1	47,6	31,6
18. Заходи з імплементації інклюзії та протидії булінгу	64,3	60,5	74,4	65,8
19. Заходи зі збереження психічного здоров'я	77,9	65,8	82,9	64,6

²⁴Використано скорочене формулювання політик і практик. Повне формулювання наведено в табл. 1.

20. Залучення студентського самоврядування до інклюзії	61,8	54,2	75,6	50,6
21. Відчуття безпеки здобувачами з особливими освітніми потребами (ООП) та різними характеристиками	65,1	54,7	78,0	69,6
22. Освітні модулі з питань різноманіття та інклюзії	62,1	35,3	82,9	50,6
23. Наукові заходи з питань інклюзії та рівності	63,6	46,8	79,3	59,5
24. Залученість здобувачів з ООП та різними характеристиками до діяльності	72,4	59,5	73,2	69,6
25. Гнучкі форми навчання	90,1	86,3	89,0	91,1
26. Визнання попереднього, включеного та неформального навчання	63,6	68,4	73,2	51,9
27. ЄКТС за волонтерську та громадську діяльність	51,5	41,6	53,7	46,8
28. Різні способи подання інформації викладачами	69,9	59,5	72,0	74,7
29. Різні способи демонстрації знань здобувачами	84,9	77,9	86,6	83,5
30. Спеціальні засоби та технології для здобувачів з ООП	68,8	60,0	72,0	77,2
31. Психологічна допомога здобувачам	71,7	63,2	79,3	67,1
32. Програми змішаної мобільності та інтернаціоналізації вдома	58,1	48,9	68,3	62,0
33. Наявність здобувачів з ООП	55,9	39,5	64,6	39,2
34. Участь здобувачів з ООП у наукових заходах	69,5	54,2	70,7	64,6
Середній показник	59,7	50,4	67,1	55,2

Аналіз результатів опитування засвідчив, що педагогічні заклади мають найвищий середній показник реалізації інклюзивних практик (67,1%), що віддзеркалює їхню орієнтацію на соціальні та гуманітарні аспекти освіти. Класичні заклади із середнім показником 59,7% демонструють збалансований підхід завдяки широкому профілю, що дає змогу впроваджувати різноманітні практики. Медичні (55,2%) та технічні (50,4%) заклади відстають у впровадженні інклюзивних практик, можливо, через спеціалізацію, яка менше зосереджена на соціальних питаннях.

Педагогічні заклади демонструють високий рівень інтеграції модулів із різноманіття та інклюзії в освітні програми (82,9%), проведення заходів із психічного здоров'я (82,9%), інклюзії та різноманіття (79,3%) й залучення студентського самоврядування (75,6%). Хоч педагогічні заклади мають вищі порівняно з іншими показники, проте залишаються актуальними питання, пов'язані з доступністю інформації (41,5%) та призначенням відповідальних осіб (47,6%), що може бути спричинено обмеженням фінансуванням.

Класичні заклади демонструють сильні сторони у квотуванні бюджетних місць (80,5%) та наданні грантів і стипендій на навчання для соціально незахищених здобувачів (74,6%) й залученні студентів із особливими потребами до різноманітної діяльності (72,4%). Разом з тим слабкими сторонами класичних закладів є система звітності (39,7%) та інституціоналізація зони відповідальності за імплементацію інклюзивних політик і практик (32%).

Медичні заклади ефективно використовують гнучкі форми навчання (91,1%), спеціальні технології для осіб з особливими потребами (77,2%) та різні форми подання викладачами інформації, зважаючи на особливості здобувачів (74,7%), що зумовлено, насамперед, специфікою контингенту здобувачів (наявністю іноземних студентів) та організації освітнього процесу. У той же час медичні заклади суттєво відстають у створенні безбар'єрного освітнього простору (45,6%) та реалізації програм професійного розвитку викладачів у сфері інклюзивної освіти (32,9%).

Технічні заклади показують найнижчі результати, зокрема в доступності інформації (20,5%) та програмах професійного розвитку для викладачів (25,8%), наявності модулів (дисциплін), які стосуються проблем різноманіття, інклюзії, рівних можливостей (35,3%), хоч мають певні успіхи у впровадженні гнучких форм навчання (86,3%) та перезарахуванні результатів навчання (68,4%). Технічна спрямованість і обмеженість ресурсів пояснюють їхнє відставання. Крім того, однією з причин може бути низький відсоток технічних закладів, які мають здобувачів з особливими освітніми потребами (39,5%), та низький рівень володіння керівниками закладів знаннями щодо інклюзивної освіти (49,6%).

Спільними досягненнями всіх типів ЗВО є високий рівень використання гнучких форм навчання (86,3–91,1%), що забезпечує адаптивність до потреб студентів, надання можливостей демонструвати знання різними способами (77,9–86,6%) та проведення заходів із психічного здоров'я і протидії булінгу (60,5–82,9%). Проте всі заклади мають прогалини в доступності інформації для осіб із порушеннями (20,5–41,5%), підготовці звітності (29,1–56,1%) та програмах професійного розвитку для викладачів з інклюзивної освіти (25,8–51,2%). Ці проблеми обумовлені недостатнім фінансуванням, низьким рівнем обізнаності та/або мотивації й відповідно недостатньою увагою до соціальних аспектів діяльності закладів.

Для покращення ситуації необхідно посилити фінансування для створення безбар'єрного освітнього простору та створення адаптованих матеріалів. Дієвим засобом підвищення обізнаності може бути запровадження програм професійного розвитку для викладачів. Педагогічні заклади мають зосередитися на підвищенні доступності інформації, класичні – на інституціоналізації зони відповідальності за імплементацію інклюзивних політик і практик, медичні – на створенні безбар'єрного освітнього простору, а технічні – на інтеграції інклюзивних модулів в освітні програми. Комплексний підхід до вирішення окреслених проблемних питань сприятиме створенню більш інклюзивного освітнього середовища.

Кластеризація ЗВО за рівнем інклюзивності

Для побудови кластерів текстові відповіді на закриті питання перекодовано в числові значення («так» – 1 бал; «ні» – 0 балів; «складно відповісти» – 0,5 балів) й розраховано агрегований показник інклюзивності ($P_{\text{інк}}$) для кожного респондента шляхом сумування балів за

34 питаннями. Діапазони кластерів визначено з використанням інструментів описової статистики та методу квartilей.

Статистичний аналіз агрегованого показника інклюзивності ($\Pi_{\text{інк}}$) наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Статистичний аналіз агрегованого показника інклюзивності

Показник	Значення
Середнє арифметичне (Mean)	25,12667479
Стандартна помилка (Standard Error)	0,221612761
Медіана (Median)	26
Мода (Mode)	34
Стандартне відхилення (Standard Deviation)	6,34989205
Дисперсія вибірки (Sample Variance)	40,32112905
Куртозис (Kurtosis)	0,184796057
Асиметрія (Skewness)	-0,732193748
Діапазон (Range)	31
Мінімум (Minimum)	3
Максимум (Maximum)	34
Сума (Sum)	20629
Кількість (Count)	821

На основі розрахованих показників можна зробити такі висновки:

- 25,13 є середнім показником інклюзивності;
- медіана (26) означає, що половина закладів має показник нижчий від 26, половина – вищий;
- агреговані показники інклюзивності варіюються від 3 до 34;
- стандартне відхилення (6,35) характеризує розсіювання даних навколо середнього значення;
- значення асиметрії (-0,73) вказує на лівосторонню (негативну) асиметрію розподілу, що свідчить про переважання ЗВО з вищими показниками над тими, які мають нижчі показники;
- куртозис (0,18) свідчить про те, що розподіл близький до нормального, але має незначну гостроверхність.

Результати статистичного аналізу агрегованого показника інклюзивності вказують на те, що розподіл є близьким до нормального із незначною асиметрією. У зв'язку з цим для визначення діапазонів кластерів можна скористатися методом квartilей.

Діапазони кластерів:

- низький рівень інклюзивності: $\Pi_{\text{інк}} \leq Q1$;
- середній рівень інклюзивності: $Q1 < \Pi_{\text{інк}} < Q3$;
- високий рівень інклюзивності: $\Pi_{\text{інк}} \geq Q3$.

Квартальний розподіл агрегованого показника інклюзивності:

- перший квартиль ($Q1$) – 21;
- другий квартиль / медіана ($Q2$) – 26;
- третій квартиль ($Q3$) – 30.

Сформовані кластери ЗВО за рівнем інклюзивності:

- 1) кластер закладів з низьким рівнем інклюзивності: $\Pi_{\text{інк}} \leq 21$;
- 2) кластер закладів з середнім рівнем інклюзивності: $21 < \Pi_{\text{інк}} < 30$;
- 3) кластер з високим рівнем інклюзивності $\Pi_{\text{інк}} \geq 30$.

У кластер з низьким рівнем інклюзивності увійшло 215 закладів, до кластеру з середнім рівнем – 375 і в кластер з високим рівнем – 231²⁵.

Сформовані кластери віддзеркалюють різні моделі розвитку й практики у сфері інклюзії.

²⁵Належність і кількість закладів визначено на основі відповідей респондентів. Фактично кількість закладів вищої освіти, які увійшли до відповідного кластеру є меншою, оскільки різні респонденти можуть належати до одного закладу.

Основні характеристики кластерів:

– заклади, які потрапили у кластер з низьким рівнем інклюзивності, мають найнижчі значення за більшістю індикаторів: наявність політики інклюзії, інклюзивної інфраструктури, фінансування відповідних ініціатив, адаптація освітніх програм, підтримка здобувачів з особливими освітніми потребами. Характерною рисою є відсутність систем моніторингу та відповідальних за інклюзію осіб;

– для ЗВО, що увійшли до кластеру з середнім рівнем інклюзивності, порівняно із закладами із попереднього кластеру характерним є наявність більш розвиненої інфраструктури, системи грантів і стипендій для соціально незахищених груп здобувачів, активніша участь у впровадженні інклюзивних практик, більша кількість програм професійного розвитку для персоналу, а також більша інтеграція адаптивних методик в освітній процес;

– заклади, котрі належать до кластеру з високим рівнем інклюзивності, мають політику у сфері інклюзії, системний підхід до розвитку безбар'єрного простору, високий рівень обізнаності серед керівників і викладачів, а також соціальної підтримки та участі студентів з особливими освітніми потребами у науковому та культурному житті закладів.

Різний рівень розвитку політик і практик соціальної інклюзії у сформованих кластерах ЗВО обумовлений кількома ключовими чинниками, які впливають на їхню здатність розробляти, впроваджувати та моніторити політику соціальної інклюзії:

– ресурсне забезпечення і фінансування. Заклади із більшим фінансуванням, доступом до зовнішніх грантів й міжнародної допомоги мають більше можливостей для розроблення комплексних політик інклюзії, встановлення стандартів та проведення регулярної звітності. Заклади із обмеженими ресурсами часто не можуть системно підтримувати ці процеси;

– рівень обізнаності та професійна підготовка персоналу. ЗВО, які регулярно організовують навчання у сфері інклюзивної освіти, мають кращі політики та практики соціальної інклюзії. Натомість у закладах, де відсутня така підготовка, ініціативи з інклюзії залишаються декларативними;

– наявність або відсутність систем моніторингу та звітності. Заклади з розвинутою системою моніторингу виконання планів і програм більш системно підходять до імплементації інклюзивних політик і практик.

Розподіл різних типів ЗВО за різними кластерами наведено на рис. 1.

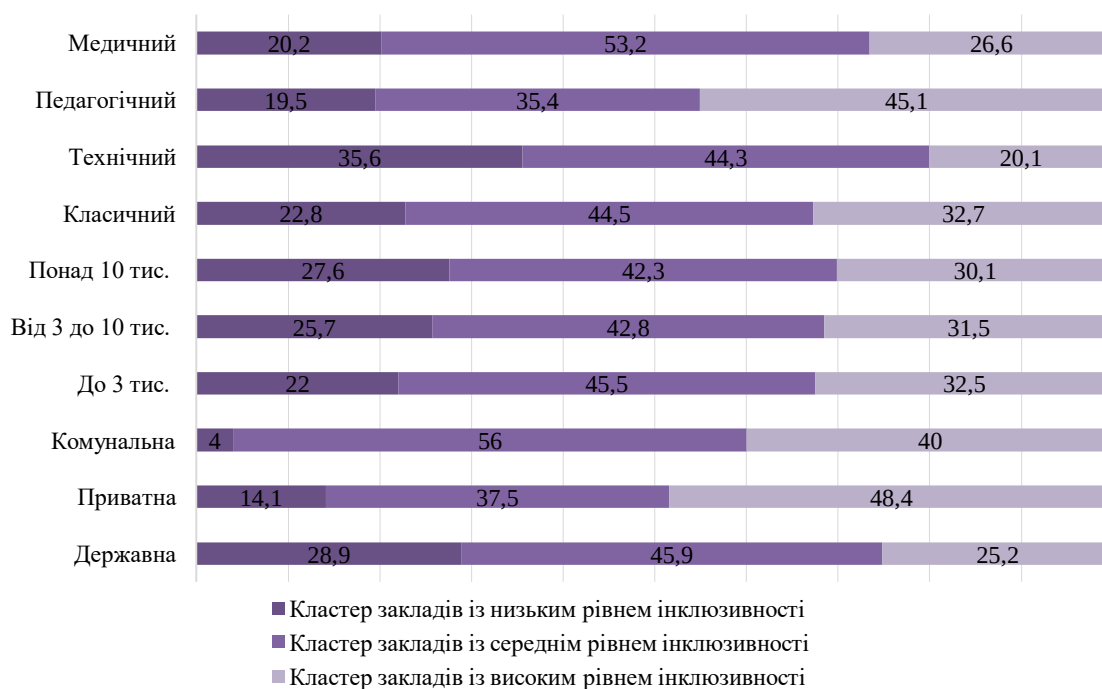

Рис. 1. Розподіл різних типів закладів вищої освіти за різними кластерами

Аналіз засвідчив, що найбільша частка державних закладів сконцентрована в кластері із середнім рівнем інклюзивності (45,9%). Приватні заклади переважають у кластері із високим рівнем (48,4%), що вказує на те, що такі заклади активніше впроваджують інклюзивні політики та практики. Більшість комунальних ЗВО перебувають у кластерах із середнім і високим рівнем інклюзивності (56% і 40% відповідно) і майже відсутні у кластері із низьким рівнем (4%).

Відповідно до результатів кластеризації відсутні суттєві відмінності у розподілі різних за розміром закладів за кластерами інклюзивності. Найбільша частка малих, середніх та великих закладів знаходиться в кластері із середнім рівнем інклюзивності (45,5%, 42,6% та 42,3% відповідно). Більша частка закладів із чисельністю здобувачів до 3 тис. (32,5%) перебувають у кластері із високим рівнем порівняно з іншими ЗВО.

Найбільша частка класичних, технічних і медичних закладів сконцентрована у кластері із середнім рівнем інклюзивності (44,5%, 44,3% та 53,2% відповідно). Лише педагогічні заклади домінують у кластері із високим рівнем інклюзивності, що підтверджує зроблені нами висновки про лідерські позиції педагогічних закладів у впровадженні інклюзивних політик і практик.

Кластеризація показала відмінності між закладами за рівнем реалізації пріоритету соціальної інклюзії. Це дає змогу:

- планувати таргетовані заходи для підвищення інклюзивності у закладах із нижчими показниками;
- поширювати кращі практики закладів із найвищим рівнем інклюзивності серед закладів, які мають незначний досвід у цій сфері;
- розробляти регіональні та національні стратегії з урахуванням кластерної специфіки;
- формувати інституційні політики з урахуванням типу закладу.

Ключові драйвери соціальної інклюзії у ЗВО

З метою визначення потенційних драйверів соціальної інклюзії нами проведено кореляційний аналіз взаємозв'язку між інклюзивними політиками та практиками й агрегованим показником інклюзивності ($\Pi_{\text{інк}}$), на основі якого побудовано кореляційну матрицю (табл. 4).

У кореляційній матриці від Q1 до Q34 пронумеровані інклюзивні політики та практики (див. табл. 1). Кореляційна матриця містить коефіцієнти кореляції між 34 питаннями, котрі віддзеркалюють інклюзивні політики і практики, а також між цими практиками та агрегованим показником інклюзивності ($\Pi_{\text{інк}}$). На основі матриці визначено політики та практики, які мають найсильніший зв'язок із загальним рівнем інклюзивності, а також виявлено взаємозв'язки між самими політиками та практиками.

Усі коефіцієнти кореляції в матриці мають позитивне значення, що вказує на прямий зв'язок між інклюзивними політиками та практиками та загальним рівнем інклюзивності, а також між самими політиками і практиками. Останній рядок матриці показує коефіцієнти кореляції між політиками та практиками і агрегованим показником. Політики та практики з найвищими коефіцієнтами мають найбільший вплив на рівень інклюзивності.

Проаналізуємо ключові драйвери (найбільш впливові політики та практики) з погляду їхньої ролі в імплементації пріоритету соціальної інклюзії у ЗВО.

(Q21) Відчуття безпеки здобувачами, які мають особливі освітні потреби та різні характеристики. Коефіцієнт кореляції із показником інклюзивності є найвищим – 0,73. Йдеться про психологічну, соціальну та фізичну безпеку, що досягається через усунення проявів дискримінації та булінгу й формування інклюзивного простору, сприятливого для всіх учасників освітнього процесу. Відчуття безпеки є основою інклюзивної культури, що є критично важливим для залучення та утримання здобувачів із різноманітними потребами та характеристиками. Відчуття безпеки також мотивує здобувачів з особливими освітніми потребами брати участь у навчальних, наукових, культурних і спортивних заходах.

Таблиця 4

Кореляційна матриця інклюзивних політик і практик

[illegible]

[illegible]

Q 2 0	0, 4 3	0, 4 5	0, 1 5	0, 1 8	0, 4 7	0, 4 5	0, 3 2	0, 3 2	0, 2 8	0, 4 1	0, 4 4	0, 4 3	0, 4 3	0, 4 5	0, 3 8	0, 4 4	0, 4 2	0, 5 5	0, 4 4	1, 0 0																		
Q 2 1	0, 4 2	0, 3 6	0, 1 4	0, 2 1	0, 4 6	0, 4 9	0, 3 6	0, 3 7	0, 3 6	0, 4 8	0, 5 0	0, 4 4	0, 4 8	0, 4 4	0, 4 2	0, 5 1	0, 3 4	0, 5 5	0, 4 9	0, 5 2	1, 0 0																	
Q 2 2	0, 3 5	0, 3 4	0, 0 6	0, 1 0	0, 3 6	0, 3 9	0, 2 5	0, 3 1	0, 3 1	0, 4 0	0, 4 4	0, 4 4	0, 4 2	0, 4 1	0, 4 3	0, 4 1	0, 4 3	0, 3 9	0, 4 2	0, 5 3	0, 5 0	1, 0 0																
Q 2 3	0, 3 3	0, 3 7	0, 1 0	0, 1 7	0, 3 9	0, 3 8	0, 2 9	0, 2 9	0, 2 1	0, 3 6	0, 4 3	0, 4 5	0, 4 5	0, 4 0	0, 4 0	0, 3 6	0, 3 9	0, 4 1	0, 3 9	0, 4 7	0, 4 4	0, 5 6	1, 0 0															
Q 2 4	0, 3 8	0, 3 7	0, 1 7	0, 2 1	0, 4 0	0, 4 1	0, 3 3	0, 3 0	0, 3 0	0, 4 4	0, 4 6	0, 3 8	0, 3 9	0, 4 6	0, 4 4	0, 4 4	0, 3 7	0, 4 7	0, 4 1	0, 4 6	0, 5 1	0, 4 9	0, 4 7	1, 0 0														
Q 2 5	0, 1 8	0, 2 0	0, 1 6	0, 1 5	0, 1 6	0, 1 7	0, 1 0	0, 1 6	0, 1 9	0, 2 7	0, 2 0	0, 2 2	0, 2 7	0, 2 0	0, 2 2	0, 2 8	0, 2 4	0, 2 0	0, 2 4	0, 2 2	0, 3 7	0, 2 9	0, 2 9	1, 0 0														
Q 2 6	0, 3 0	0, 2 5	0, 1 5	0, 1 0	0, 2 9	0, 2 6	0, 2 3	0, 2 1	0, 2 7	0, 4 1	0, 2 1	0, 2 5	0, 2 5	0, 3 3	0, 3 5	0, 3 4	0, 2 1	0, 3 2	0, 3 3	0, 3 5	0, 3 1	0, 2 6	0, 3 7	0, 3 1	1, 0 0													
Q 2 7	0, 1 6	0, 2 2	0, 1 8	0, 2 8	0, 2 0	0, 2 7	0, 2 8	0, 2 7	0, 2 9	0, 2 0	0, 3 6	0, 2 0	0, 2 9	0, 2 3	0, 3 1	0, 2 8	0, 2 0	0, 2 9	0, 2 6	0, 2 3	0, 2 7	0, 2 4	0, 2 1	0, 2 2	0, 2 1	0, 2 1	0, 2 1	0, 2 1	0, 2 1	0, 2 1	1, 0 0							
Q 2 8	0, 3 6	0, 3 1	0, 1 4	0, 2 0	0, 3 4	0, 3 5	0, 2 3	0, 2 0	0, 2 0	0, 3 5	0, 3 2	0, 3 3	0, 3 7	0, 3 6	0, 3 8	0, 3 9	0, 3 1	0, 3 8	0, 3 7	0, 3 7	0, 4 8	0, 3 9	0, 4 0	0, 4 2	0, 4 9	0, 2 2	0, 2 7	0, 2 3	0, 2 7	0, 2 3	0, 2 3	1, 0 0						
Q 2 9	0, 3 3	0, 2 4	0, 0 8	0, 1 8	0, 3 3	0, 3 3	0, 2 2	0, 2 2	0, 2 6	0, 4 4	0, 3 2	0, 2 2	0, 2 3	0, 3 3	0, 3 3	0, 3 2	0, 4 4	0, 4 2	0, 4 3	0, 4 5	0, 4 3	0, 4 3	0, 4 7	0, 4 5	0, 4 3	0, 4 3	0, 4 3	0, 4 3	0, 4 1	0, 5 3	1, 0 0							

Q 3 0	0, 3 5	0, 3 2	0, 1 6	0, 2 3	0, 3 5	0, 3 4	0, 3 2	0, 2 9	0, 3 2	0, 4 5	0, 4 9	0, 4 0	0, 3 9	0, 4 1	0, 3 6	0, 3 7	0, 3 2	0, 3 6	0, 2 8	0, 3 1	0, 4 6	0, 3 6	0, 3 3	0, 4 4	0, 3 4	0, 3 0	0, 2 1	0, 4 5	1, 0 0					
Q 3 1	0, 3 4	0, 2 6	0, 0 8	0, 1 1	0, 3 4	0, 3 2	0, 2 6	0, 2 1	0, 2 0	0, 3 9	0, 3 7	0, 3 1	0, 3 3	0, 2 4	0, 3 6	0, 2 9	0, 3 5	0, 2 0	0, 4 3	0, 4 2	0, 3 5	0, 3 2	0, 3 3	0, 4 4	0, 3 1	0, 1 8	0, 4 0	0, 3 5	1, 0 0					
Q 3 2	0, 2 4	0, 2 5	0, 1 5	0, 1 9	0, 2 5	0, 2 5	0, 2 4	0, 2 3	0, 2 0	0, 3 4	0, 3 2	0, 3 4	0, 3 5	0, 3 0	0, 3 4	0, 3 3	0, 2 2	0, 2 8	0, 2 6	0, 2 4	0, 3 3	0, 3 3	0, 3 3	0, 2 3	0, 2 2	0, 3 1	0, 2 8	0, 3 6	0, 3 3	0, 3 8	0, 3 2	1, 0 0		
Q 3 3	0, 2 6	0, 2 4	0, 2 0	0, 2 0	0, 2 8	0, 2 5	0, 2 3	0, 2 2	0, 2 0	0, 3 2	0, 3 3	0, 3 1	0, 2 8	0, 2 1	0, 2 9	0, 2 7	0, 2 3	0, 2 1	0, 3 3	0, 3 2	0, 3 0	0, 3 1	0, 2 8	0, 3 6	0, 2 1	0, 2 5	0, 2 3	0, 2 1	0, 3 3	0, 2 7	0, 2 6	1, 0 0		
Q 3 4	0, 3 7	0, 3 6	0, 1 9	0, 1 9	0, 3 9	0, 3 5	0, 3 1	0, 2 4	0, 3 1	0, 4 0	0, 3 8	0, 3 7	0, 3 5	0, 3 9	0, 4 8	0, 4 1	0, 3 0	0, 4 3	0, 3 3	0, 4 4	0, 3 8	0, 4 4	0, 5 6	0, 2 6	0, 3 7	0, 2 5	0, 4 0	0, 4 0	0, 4 4	0, 3 2	0, 3 3	0, 4 1	1, 0 0	
3Π _i HK	0, 5	0, 6	0, 2	0, 3	0, 6	0, 6	0, 5	0, 5	0, 5	0, 6	0, 7	0, 7	0, 7	0, 6	0, 6	0, 6	0, 5	0, 6	0, 6	0, 7	0, 6	0, 6	0, 6	0, 4	0, 4	0, 4	0, 6	0, 5	0, 6	0, 5	0, 5	0, 4	0, 6	
	9	0	8	8	8	6	5	6	1	6	1	0	0	8	4	6	8	8	0	8	3	4	3	9	1	9	2	0	7	2	8	1	9	3

(Q11) Наявність адаптованих навчальних матеріалів та допоміжних пристроїв для надання освітніх послуг для осіб з особливими освітніми потребами. Коефіцієнт кореляції – 0,71. Забезпечення адаптованими навчальними матеріалами (шрифт Брайля, аудіокниги, програмне забезпечення для осіб із порушеннями слуху/зору) усуває фізичні бар'єри в навчанні. Адаптовані навчальні матеріали дозволяють здобувачам з особливими освітніми потребами повноцінно брати участь в освітньому процесі, що сприяє їхній інтеграції та залученості. Це є ключовим для забезпечення доступності освіти.

(Q12) Наявність програм професійного розвитку у сфері інклюзивної освіти. Коефіцієнт кореляції – 0,70. Підготовка викладачів до роботи в інклюзивному середовищі дозволяє адаптувати освітній процес, що сприяє створенню сприятливого середовища та ефективній реалізації інклюзивних політик і практик.

(Q13) Наявність програм професійного розвитку з викладання в мультикультурному середовищі. Коефіцієнт кореляції – 0,70. Навчання викладачів мультикультурним підходам сприяє формуванню толерантності, врахуванню різноманітності (гендер, раса, соціальний статус) й відповідно інтеграції здобувачів із різними характеристиками. Такі програми тісно пов'язані із програмами у сфері інклюзивної освіти, що вказує на їхню взаємодоповнюваність.

(Q24) Залученість здобувачів з особливими освітніми потребами та різними характеристиками до навчальної, спортивної, культурної діяльності. Коефіцієнт кореляції – 0,69. Активна участь здобувачів у різних заходах позитивно впливає на їхню соціальну інтеграцію та формування відчуття належності. Це сприяє створенню інклюзивного середовища.

(Q5) Наявність витрат на створення інклюзивного безбар'єрного освітнього простору. Коефіцієнт кореляції – 0,68. Фінансування розбудови інклюзивної інфраструктури (пандуси, ліфти, адаптовані аудиторії) забезпечує фізичну доступність до освіти, що є основою інклюзії. Разом з тим наявність витрат – це не тільки про фізичну доступність освітнього простору. Це також сприяє формуванню інклюзивної культури.

(Q18) Проведення заходів з імплементації інклюзивної політики та протидії булінгу. Коефіцієнт кореляції – 0,68. Такі заходи (наприклад, тренінги з толерантності) сприяють підвищенню обізнаності з питань інклюзії. Активна протидія булінгу попереджає прояви дискримінації й дозволяє створити безпечне освітнє середовище, що забезпечує психологічний комфорт серед учасників освітнього процесу.

(Q6) Наявність інклюзивного безбар'єрного освітнього простору. Коефіцієнт кореляції – 0,66. Безбар'єрний простір (фізична інфраструктура) дозволяє здобувачам з особливими освітніми потребами комфортно пересуватися та навчатися, що забезпечує рівний доступ до освіти й мотивує здобувачів до навчання. Створення комфортного фізичного середовища формує також відчуття безпеки.

(Q10) Надання можливостей для побудови індивідуальних освітніх траєкторій з урахуванням досвіду та потреб здобувачів. Коефіцієнт кореляції – 0,66. Індивідуальний підхід дає змогу враховувати потреби здобувачів, адаптувати програми та розклади навчання. Це сприяє підвищенню залученості та мотивації здобувачів до навчання.

(Q16) Володіння керівником закладу знаннями щодо інклюзивної освіти. Коефіцієнт кореляції – 0,66. Компетентне керівництво забезпечує стратегічну підтримку інклюзивних політик, координацію, створення інклюзивного безбар'єрного освітнього простору й фінансування різних заходів.

Визначені ключові драйвери охоплюють психологічну безпеку, інфраструктуру, підготовку викладачів, залученість здобувачів й організаційні аспекти, котрі сприяють формуванню цілісного інклюзивного середовища.

Висока кореляція між окремими практиками (коефіцієнт кореляції між (Q12) і (Q13) дорівнює 0,74; між (Q5) і (Q6) – 0,66) вказує на те, що вони доповнюють та підсилюють одна одну, забезпечуючи синергетичний ефект.

Виклики, перешкоди та пріоритетні напрями розвитку соціальної інклюзії

Для виявлення основних викликів, перешкод і пріоритетних напрямів розвитку соціальної інклюзії у ЗВО було здійснено якісний аналіз відповідей на відкриті питання.

Узагальнений перелік основних викликів та перешкод, з якими стикаються ЗВО на шляху розвитку соціальної інклюзії, наведено у табл. 5.

Таблиця 5

Узагальнений перелік основних викликів та перешкод, з якими стикаються ЗВО на шляху розвитку соціальної інклюзії

Категорія викликів і перешкод	Виклики та перешкоди
Фінансові обмеження та матеріально-технічна база (найбільш поширена проблема)	– Недостатнє фінансування інклюзивних програм та ініціатив – Брак коштів на створення безбар'єрного середовища – Застаріла інфраструктура – Брак спеціалізованого обладнання та програмного забезпечення – Відсутність належних приміщень (для внутрішньо переміщених закладів)
Людський фактор і рівень обізнаності	– Недостатня підготовка викладачів і керівників – Низький рівень обізнаності – Низький рівень толерантності, стереотипи та упередження – Брак кваліфікованих фахівців (тьюторів, асистентів, психологів) – Відсутність бажання створювати інклюзивне освітнє середовище
Політика та комунікація	– Недосконалість політик та нормативно-правового регулювання – Відсутність системного підходу – Розрив між деклараціями та реальністю – Низький рівень інформування про інклюзивну освіту
Освітній процес та навчальні матеріали	– Брак адаптованих освітніх програм – Відсутність спеціальних методик викладання та адаптованих навчальних матеріалів – Складність адаптації викладання
Військові дії та їх наслідки	– Руйнування інфраструктури – Переміщення закладів – Зміна місця проживання учасників освітнього процесу – Психоемоційне напруження – Воєнний стан

Недостатнє фінансування та проблеми з матеріально-технічною базою є найпоширенішою проблемою, на думку респондентів. Також значним викликом є необізнаність та брак кваліфікованих фахівців, що свідчить про необхідність не тільки матеріально-технічного та фінансового забезпечення, а і належного інформування та підготовки фахівців. Деякі респонденти зазначають, що виклики відсутні, що може бути пов'язано з різним рівнем імплементації інклюзивних практик в різних закладах вищої освіти або недостатньою обізнаністю щодо реальних потреб закладів.

Сформований за результатами опитування перелік ключових напрямів розвитку соціальної інклюзії в закладах вищої освіти наведено в табл. 6.

Аналіз засвідчив, що учасники опитування акцентують увагу на необхідності створення безбар'єрного освітнього середовища, що передбачає модернізацію інфраструктури та забезпечення архітектурної доступності. З-поміж ключових напрямів – інституціоналізація інклюзивних політик та налагодження партнерської взаємодії із зовнішніми організаціями. Важливими напрямами розвитку соціальної інклюзії, на думку респондентів, є підвищення обізнаності та компетентності персоналу, адаптація освітнього процесу, розширення системи психологічної та академічної підтримки, а також формування культури толерантності й

недискримінації. Результати свідчать про усвідомлення респондентами багатовимірності соціальної інклюзії та необхідності комплексного підходу до її впровадження у ЗВО.

Таблиця 6

Узагальнений перелік ключових напрямів розвитку соціальної інклюзії у ЗВО

Напрямок розвитку	Опис заходів та ініціатив
Створення безбар'єрного середовища	– Модернізація інфраструктури: пандуси, ліфти, широкі дверні прорізи, тактильні покажчики, адаптовані санвузли, зони відпочинку – Усунення архітектурних бар'єрів: сходи, пороги – Оснащення приміщень з урахуванням потреб осіб з інвалідністю
Підвищення кваліфікації та обізнаності персоналу	– Підготовка викладачів та працівників структурних підрозділів до роботи з різними категоріями здобувачів – Тренінги, семінари щодо інклюзії, різноманітності та недискримінації – Підвищення обізнаності щодо соціальної інклюзії серед учасників освітнього процесу
Адаптація освітнього процесу та навчальних матеріалів	– Розробка адаптованих програм і матеріалів: електронні підручники, аудіокниги, матеріали зі шрифтом Брайля – Цифрова інклюзивність навчального контенту – Можливість побудови індивідуальних освітніх траєкторій – Використання інноваційних технологій: субтитри, мова жестів – Індивідуальні заняття за потреби
Психологічна, соціальна та академічна підтримка	– Збільшення кількості кваліфікованих фахівців: психологів, тьюторів, асистентів – Менторські програми – Психологічна підтримка учасників освітнього процесу – Робота з ветеранами, внутрішньо переміщеними особами, постраждалими від війни
Формування інклюзивної культури	– Створення атмосфери взаємоповаги, толерантності та підтримки – Студентські ініціативи з розвитку культури толерантності та рівності – Соціальні та культурні заходи, проекти та програми, що сприяють міжгруповій взаємодії – Просвітницькі кампанії проти упереджень
Співпраця із партнерами та фінансування	– Співпраця з громадськими організаціями, центрами зайнятості, міжнародними фондами та донорами – Участь у міжнародних програмах і проєктах – Програми стипендіальної підтримки, гранти та матеріальна допомога
Інклюзивна політика та моніторинг	– Розроблення та впровадження інституційних інклюзивних політик – Створення інклюзивних центрів, консультаційних пунктів – Система моніторингу інклюзивних практик – Робочі групи/посадові особи, відповідальні за моніторинг випадків булінгу, нетерпимості

Під час опитування респондентам було також запропоновано виокремити пріоритетні напрями розвитку соціальної інклюзії у вищій освіті України. Частина напрямів, запропонованих респондентами, співвідноситься з визначеними векторами розвитку соціальної інклюзії у ЗВО (на інституційному рівні). Зокрема, це стосується формування інклюзивного фізичного середовища та забезпечення архітектурної доступності, розвитку цифрової інклюзивності, підвищення обізнаності та професійної підготовки персоналу,

адаптації освітнього процесу, надання психологічної й соціальної підтримки, впровадження систем моніторингу та розбудови партнерських зв'язків.

Разом з тим низка пріоритетів розвитку соціальної інклюзії у вищій освіті України, визначених респондентами, стосується саме національного рівня: законодавчого регулювання, державної стратегії, національних стандартів, фінансування, політики працевлаштування випускників тощо. До таких пріоритетів належать:

1) Системний підхід та законодавче закріплення:

- розроблення та реалізація національної стратегії соціальної інклюзії у вищій освіті;
- законодавче посилення стандартів інклюзивності;
- інтеграція принципів інклюзії в акредитаційні та ліцензійні процедури;
- нормативне врегулювання порядку надання соціальної послуги супроводу здобувачам з особливими освітніми потребами;
- визначення диференційованих рівнів підтримки відповідно до індивідуальних потреб здобувачів.

2) Фінансова підтримка та ресурси:

- забезпечення фінансування інклюзивної інфраструктури та ініціатив (через субвенції, гранти, державні програми);
- залучення міжнародної фінансової підтримки.

3) Працевлаштування випускників із соціально вразливих груп:

- підтримка їхнього працевлаштування;
- сприяння кар'єрному зростанню.

Отже, на національному рівні респондентами зроблено акцент на законодавчому закріпленні інклюзивних стратегій, нормативному врегулюванні соціального супроводу й фінансуванні відповідних ініціатив. Окрему увагу респонденти приділили підтримці працевлаштування випускників із соціально вразливих груп. Ці напрями можуть бути покладені в основу подальшого розвитку соціальної інклюзії у вищій освіті в Україні.

Рекомендації щодо імплементації пріоритету соціальної інклюзії у ЗВО

За результатами дослідження сучасного стану інклюзивності в українських ЗВО можна виокремити такі рекомендації щодо імплементації пріоритету соціальної інклюзії:

1) посилення прозорості, підзвітності та інституційної відповідальності:

- призначення відповідальних осіб за реалізацію інклюзивної політики, чіткий розподіл функцій і повноважень;
- впровадження інклюзивних структур: створення інклюзивних центрів, консультаційних пунктів;
- забезпечення моніторингу та оцінювання ефективності інклюзивних практик, зокрема випадків нетерпимості й булінгу;
- поширення інформації серед усіх учасників освітнього процесу;

2) створення безбар'єрного освітнього простору:

- модернізація інфраструктури для забезпечення архітектурної доступності та створення безбар'єрного освітнього простору;
- оснащення закладів допоміжними пристроями для здобувачів із особливими освітніми потребами;

3) забезпечення доступності інформації та покращення комунікаційних практик:

- підготовка інформаційних матеріалів щодо освітніх програм та організації освітнього процесу мовами, відмінними від української;
- забезпечення доступності інформації для осіб із порушеннями;
- використання недискримінаційної та гендерно чутливої мови у внутрішніх документах і на вебресурсах;

4) адаптація освітнього процесу:

- створення адаптованих навчальних матеріалів (шрифт Брайля, аудіокниги, субтитровані матеріали, програмні засоби для осіб із порушеннями слуху та зору);
- формування індивідуальних освітніх траєкторій з урахуванням досвіду та потреб здобувачів;

– забезпечення рівних можливостей для участі здобувачів в академічній та позаакадемічній діяльності;

5) розвиток професійної компетентності персоналу та формування інклюзивної культури:

– запровадження системних програм підвищення кваліфікації у сфері інклюзивної освіти та викладання у мультикультурному середовищі;

– проведення навчальних і просвітницьких заходів для формування атмосфери толерантності та протидії упередженням;

– заохочення студентських ініціатив;

6) психологічна, соціальна та академічна підтримка здобувачів:

– розширення програм збереження психічного здоров'я;

– розроблення менторських програм і заходів підтримки для ветеранів, внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих груп;

– упровадження механізмів запобігання дискримінації та булінгу;

– підтримка активної участі здобувачів у навчальній, науковій, культурній та спортивній діяльності.

Для успішної імплементації соціальної інклюзії у ЗВО необхідно розробити національну стратегію, інтегрувати принципи інклюзії в акредитацію та ліцензування, а також забезпечити державне фінансування інклюзивної інфраструктури та ініціатив.

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте ключові принципи інклюзивної освіти.

2. Опишіть роль Європейського простору вищої освіти у формуванні рамок інклюзивності.

3. Дайте порівняльну характеристику підходів до інклюзії у державних, комунальних і приватних закладах.

4. Розкрийте логіку побудови агрегованого показника інклюзивності.

5. Дайте порівняльну характеристику кластерів ЗВО за рівнем інклюзивності та їхніх профілів.

6. Поясніть, як на основі кореляційного і кластерного аналізу обґрунтувати вибір драйверів інклюзії.

7. Наведіть приклади груп здобувачів, які потребують додаткової підтримки у воєнний час.

8. Обґрунтуйте необхідність використання гендерно чутливої та недискримінаційної мови у внутрішніх документах ЗВО.

9. Наведіть приклади підтримки здобувачів з особливими освітніми потребами.

10. Поясніть роль стипендій, грантів і кредитів у забезпеченні рівного доступу до освіти.

11. Обґрунтуйте потребу у системній психологічній підтримці під час війни.

12. Охарактеризуйте компоненти безбар'єрного освітнього простору.

13. Дайте порівняльну характеристику фізичної та цифрової доступності інформації.

14. Наведіть приклади технічних і організаційних рішень для доступності інформації.

15. Охарактеризуйте напрями підвищення цифрової доступності навчальних матеріалів.

16. Розкрийте роль керівництва ЗВО у просуванні інклюзії.

17. Обґрунтуйте важливість міжкультурної компетентності викладачів у мультикультурному середовищі.

18. Опишіть систему професійного розвитку викладачів з інклюзивної педагогіки і викладання у мультикультурному середовищі.

19. Складіть дорожню карту впровадження політики інклюзії на рівні факультету і наведіть критерії успіху.

20. Поясніть, як формувати команду та розподіляти відповідальність за інклюзію на рівні факультетів і кафедр.

21. Наведіть приклади індикаторів для публічного звіту з інклюзії та обґрунтуйте їх відповідність принципам прозорості.

Список використаних джерел

1. Національна стратегія розбудови безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 року № 336-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>.
2. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/15/VO.plan.2022-2032/Stratehiya.rozv.VO-23.02.22.pdf>.
3. Rome Ministerial Communiqué, 19 November 2020. URL: https://ehea.info/Upload/Rome_Ministerial_Communique.pdf.
4. Tirana Ministerial Communiqué, 29-30 May 2024. URL: <https://ehea.info/Download/Tirana-Communique.pdf>.

Рекомендована література

1. Ainscow, M. (2020). Inclusion and equity in education: Making sense of global challenges. *Prospects*, 49(3), 123–134. <https://doi.org/10.1007/s11125-020-09506-w>.
2. Castellano-Beltran, A., Carballo, R. & Moriña, A. (2025). Benefits and challenges of inclusive emerging technologies in universities: Analysis of the voice of students. *Education and Information Technologies*, 30, 14539–14559. <https://doi.org/10.1007/s10639-025-13374-2>.
3. Claeys-Kulik, A., Jørgensen, T., & Stöber, H. (2019). Diversity, equity and inclusion in European higher education institutions: Results from the INVITED project. European University Association. URL: https://eua.eu/downloads/publications/web_diversity%20equity%20and%20inclusion%20in%20european%20higher%20education%20institutions.pdf.
4. Hassan, Z., Khreich, W., & Osman, I. H. (2022). An international social inclusion index with application in the Organization for Economic Co-Operation and Development countries. *Decision Analytics Journal*, 3, 100047. <https://doi.org/10.1016/j.dajour.2022.100047>.
5. Hubbard, K., & Gawthorpe, P. (2023). *Inclusive Higher Education Framework*. University of Hull. URL: <https://www.inclusiveeducationframework.info/wp-content/uploads/2023/05/Inclusive-Education-Framework-2.pdf>.
6. Inter-agency Network for Education in Emergencies. (2023). A guide to inclusive education. URL: https://reliefweb.int/report/world/guide-inclusive-education-2023?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjw4MSzBhC8ARIsAPFOuyWGFmsTwU1QLsUrZ2XYfPjIWOjkYa_PGOkj8KS9p58Y9j6u5_vQ8aAkUfEALw_wcB.
7. Jaegler, A. (2022). How to measure inclusion in higher education: An inclusive rating. *Sustainability*, 14(14), Article 8278. <https://doi.org/10.3390/su14148278>.
8. Kaiser, F., et al. (2022). Guidelines for developing social inclusion indicators at higher education institutions: How to develop relevant and internationally comparable indicators? UMultirank. URL: https://www.umultirank.org/export/sites/default/press-media/documents/Social_Inclusion_Indicators_final_Nov15_2022.pdf.
9. Mapuya, M. (2025). Exploring the state of social inclusion in higher education: students' phenomenological experience. *Education. Innovation. Diversity*, 1(10), 61-78. <https://doi.org/10.17770/eid2025.1.8368>.
10. McEwen, C. et al. (2024). Advancing inclusive practices in higher education: possibilities and limitations of a social justice professional development course. *Studies in Continuing Education*, 47(2), 457–473. <https://doi.org/10.1080/0158037X.2024.2417072>.

11. Mezzanotte, C., & Calvel, C. (2023). Indicators of inclusion in education: A framework for analysis. OECD Education Working Papers № 300. OECD. <https://dx.doi.org/10.1787/d94f3bd8-en>.
12. Morris, C., Milton, E., & Goldstone, R. (2019). Case study: Suggesting choice: Inclusive assessment processes. *Higher Education Pedagogies*, 4(1), 435–447. <https://doi.org/10.1080/23752696.2019.1669479>.
13. Rosado-Castellano, F. et al. (2022). Inclusive education as a tool of promoting quality in education: Teachers' perception of the educational inclusion of students with disabilities. *Education Sciences*, 12(7), Article 471. <https://doi.org/10.3390/educsci12070471>.
14. Salmi, J., & D'Addio, A. (2020). Policies for achieving inclusion in higher education. *Policy Reviews in Higher Education*, 5(1), 47–72. <https://doi.org/10.1080/23322969.2020.1835529>.
15. UNESCO. (2019). Cali commitment to equity and inclusion in education. International Forum on Inclusion and Equity in Education, Cali, Colombia. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000370910>.
16. UNESCO. (2020). Global education monitoring report 2020: Inclusion and education: All means all. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373718>.